

Fatımiler, Selçuklular ve Haçlılar Arasında Kudüs*

Ergin AYAN**

Öz

Hazreti Muhammed Doğu Roma İmparatoru Heraklius'un çağdaşı idi. İslâmiyetin yayıldığı zamanlarda Müslümanların İkinci Halifesi Ömer b. Hattab'ın gönderdiği bir İslâm ordusunun yaptığı Filistin gazasında Kudüs ele geçirildi. Böylece Hıristiyanların ve Yahudilerin mukaddes şehri Müslümanların hâkimiyeti altına girdi ve bu kesintisiz ve hiç değişmeden dört yüz elli dokuz sene sürdü. Bilhassa Abbasi Halifesi Harûn er-Reşid zamanında, Kutsal Roma-Germen İmparatoru Şarlman ile iyi ilişkiler kuruldu ve iki taraf arasında elçiler gidip geldi. Harûn er-Reşid, Şarlman'ın Kutsal Mezar'a ve Yeniden Diriliş Kilisesi'ne hediyelerle gönderdiği elçiler kendisine gelip de efendilerinin arzusunu ilettilerinde, bütün bu istekleri kabul etmiş, ayrıca bütün kutsal mekânların imparatorun hâkimiyetinde kalmasına da izin vermiştir.

Onuncu asırdan itibaren Şii Mısır Halifeliği ile Sünnî Abbasi Halifeliği arasında egemenlik konusunda kıyasıya bir mücadele vardı. Bunların sahip buldukları birbirine zıt mezhepler, birbirlerini kâfir olarak tanımlayan karşılıklı bir nefrete sebep oluyordu. Mısır Halifeliği gittikçe güçlenip, Antakya'ya kadar hâkimiyeti uzanınca, Kudüs de 969 tarihinde onların eline geçti ve diğer hâkimler gibi aynı kanunlarla yönetildi.

On birinci asrın ortalarında Selçuklular İran, Irak ve Suriye'yi tabiiyet altına aldıktan sonra, güçlü Fatımilerle mücadeleye başladılar. Suriye'ye girdikten sonra, Kudüs'ün çevresindeki hemen hemen bütün şehirleri fethettiler. Selçukluların Suriye ve Filistin'de faaliyet gösteren Türkmen kumandanlarından olan Atsız, Kudüs'e hâkim oldu. Fakat daha sonra Atsız'ı öldürten Suriye Meliki Tutuş, Kudüs'ü Artukoğlu Sökmen'e iktâ etti. Birinci Haçlı Seferi sırasında 1096'dan itibaren Fatımiler Türklerin zayıfladığını görüp, Kudüs'ü kuşatarak geri aldılar. Fakat bu durum uzun sürmedi ve Haçlılar 15 Temmuz 1099'da Kudüs'ü işgal ettiler.

Anahtar Kelimeler: Kudüs, Müslümanlar, Fatımiler, Selçuklular, Haçlılar

Jerusalem Among Fatimids, Seljuks and Crusaders

Abstract

The Prophet Mohammed lived in the same period as the Eastern Roman Emperor Heraclius. During the spread of Islam, the Second Caliph of Muslims Omar b. Khattab sent an Islamic army to Palestine and seized Jerusalem. Thus, the holy city of the Christians and Jews came under the rule of Muslims, and this lasted four hundred and fifty-nine years, without interruption. In particular, during the reign of Abbasid Caliph Harun er-Rashid, good relations were established with the Holy Roman-Germanic Emperor Charlemagne and messengers moved between the two sides. When Emperor Charlemagne sent gifts to Harun er-Rashid at the Church of the Holy Sepulcher, he demanded the control of sacred places, the Caliph accepted all these demands and allowed all the sacred places to remain in the dominance of the emperor.

From the tenth century onwards, there was a fierce struggle between the Shiite Egyptian Caliphs and the Sunni Abbasid Caliphs. There was a mutual hatred, which defined each other as infidels. As the Egyptian Caliphate became stronger and extended to Antioch, he took over Jerusalem in 969 and ruled by the same laws.

After the Seljuks controlled Iran, Iraq and Syria in the middle of the eleventh century, they began to struggle with the powerful Fatimids. After entering Syria, they conquered almost all the cities around Jerusalem. Atsız was one of the Turkmen commanders of the Seljuks in Syria and Palestine and he soon took over Jerusalem as well. But then, King Tutuş of Syria, who killed the Atsız, brought Jerusalem under the control of Artukoğlu Sökmen and ruled it. During the First Crusade, the Fatimids began to see the weakening of the Turks in 1096 and took back Jerusalem. But this did not last long, and the Crusaders occupied Jerusalem on 15 July 1099.

* Türk Tarih Kurumu'nun düzenlediği "100. Yılında Kudüs Sergi, Panel, Anma Etkinlikleri"nde sunulmuş aynı adlı çalışmanın genişletilmiş halidir.

** Prof. Dr., Ordu Üniversitesi, e-mail: alpsunkar@hotmail.com mobil: 05398488543.

Orcid No: 0000-0003-4552-6164.

Keywords: Jerusalem, Muslims, Fatimids, Seljuks, Crusaders

Giriş

Üç semavi dinde mukaddesat bakımından çok önemli yeri olan Kudüs şehri şüphesiz günümüze kadar saygınlığını devam ettirmiştir¹. Bu şehrin Müslümanlar tarafından fethinin hem İslâm hem de Dünya tarihi bakımından yarattığı etki ise ortadadır.

İslâmiyetin ortaya çıkışından ve yayılmaya başlamasından sonra 636 yılında Doğu Roma İmparatoru Heraklius, Müslümanların Bizans'a ait fethettikleri toprakları tekrar kazanmak için büyük bir sefer başlatmış, ancak ordusu Yermük Savaşı'nda kesin bir şekilde yenilgiye uğramıştı². Bundan sonra, Suriye'deki İslâm kumandanı Ebû Ubeyde b. Cerrâh, Halife Ömer'den Kudüs'ü ele geçirmek için talimat aldı. Şehir, o zamana kadar saldırıya uğramamış olsa da, Müslümanlar komşu Kınnesrîn ve çevresini ele geçirdikleri için kuşatma ortamına girmişti. Müslümanlar Kasım 637'de kuşatmaya başlamıştı. Kentteki Bizans garnizonu, Heraklius'tan herhangi bir yardım bekleyemezdi. Şehirdeki Patrik Sophronius, dört ay kuşatmanın ardından, şehri teslim etmeyi ve Halife Ömer'in bizzat Kudüs'e gelmesi koşuluyla antlaşmayı imzalamasını şart koşarak cizye ödemeyi teklif etti. Bunu Ebû Ubeyde'nin Halife'ye yazması üzerine, Hazreti Ömer Medine'de Hazreti Ali'yi kendisinin yerine vekil bıraktı ve Kudüs'e gitmek üzere Medine'den yola koyuldu. Hazreti Ömer'in Kudüs'e gelmesinin ardından, Ömeriyye Sözleşmesi olarak bilinen bir antlaşma yapıldı. Rebiyülevvel 17 (Nisan 638)'nin sonlarında Hazreti Ömer şehri teslim aldı ve bir haraç karşılığında Hıristiyanlar için sivil ve dini özgürlük garantileri verdi. Halife Ömer, onurlu ve adil olma ününe kavuştuğundan, şehrin Hristiyan nüfusu tarafından yalnızca kendisine teslim olacağı konusunda ısrar edildiği için bölgeye gelmiştir. Bizans şehir yönetimi kenti terk etmiş, bu nedenle kentin teslim olması için yapılan müzakereler, Patrik Sophronius tarafından yapılmıştır. Yapılan barış anlaşmaları bölgedeki diğer şehirlerde yapılanlarla benzerlik arz etmekteydi; fakat yerel halk şehirde yaşayan Yahudilerin yasaklanmasının devamına dair ayrıca şartlar talep etmişlerdi. Müslümanlar Hristiyanların şehirde bir piskopos buldurmasına, yıkılan kiliselerin de tamir edilmesine izin verdiler. Hazreti Ömer, Alkame b. Hakîm'i Filistin'in bir yarısına vali tayin edip Remle'de kalmasını söyledi. Öbür yarısına da Alkame b. Muhazziz'i tayin edip, onun da Kudüs'de kalmasını emretti³.

Bir Latin tarihçisi olan Willermus Tyrensis'e göre Halife Ömer, Kudüs'teki ikameti sırasında şehir halkının ve bilhassa Patrik Sophronius'un (Modestus'un halefi) yardımıyla, İmparator Titus tarafından tahrip edilmiş olan şehirdeki Hazreti İsa'nın mabedinin bulunduğu yeri keşfetmek için çok gayret gösterdi. Eski eserlerde belirtildiği gibi kalan izlerin bulunduğu yeri keşfedince, gerekli parayı tahsis etti, sanatkarları çağırttı, en iyi keresteleri temin etti ve tapınağın yeniden inşasını sağladı. Tapınak gerçekten de kısa süre içinde tasarlanan plana göre tamamlandı ve onu daima iyi durumda tutabilmek ve içinde ebedî bir lamba yakabilmek için bol hediyeler sağlandı⁴.

Fakat bir İslâm tarihçisi olan İbn Kesîr'e göre ise Hazreti Ömer'in Kudüs'e girdiği zaman tespit ettirdiği yer Hazreti Muhammed'in üstüne basarak Mirac'a çıktığı kayanın yeridir. Bu kayayı

¹ Kudüs'ün Müslümanlar için kutsal olduğuna dair ayet şöyledir: "Bir gece, kendisine ayetlerimizden bir kısmını gösterelim diye (Muhammed) kulunu Mescid-i Haram'dan, çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksa'ya götüren Allah, noksan sıfatlardan münezzehtir; O, gerçekten işitendir, görendir.", *Kuran-ı Kerim*, İsra Suresi, I.

² David Nicolle, *Yarmuk 636 A.D.: The Muslim Conquest of Syria*, Osprey Publishing, Oxford 1994, s. 8; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil fi't-Tarih*, II, Türkçe terc. A. Özyayın-A. Ağrakça, Bahar Matbaası, İstanbul 1987, s. 486.

³ Taberî, *Târih-i Taberî*, V, Farsça Terc. Ebû'l-Kâsım Pâyende, Esâtîr-i Meydân-i Firdevsî, Tahran 1375, s. 1787-1790; Belâzurî, *Fütûhu'l-Buldân*, Neşr. Abdullah Enîs et-Tabbâî-Ömer Enîs et-Tabbâî, Mektebetü'l-Maârif, Beyrut 1407-1987, s. 137 vd.; Yakûbî, *Târihü'l-Yakûbî*, II, Farsça Terc. Muhammed İbrahim Ayetî, Şirket-i İntişârât-ı İlmî u Ferhengî, Tahran 1382, s. 37 vd.; İbnü'l-Esîr, II s. 458-461; Makdisî, *Ahsenü't-Tekâsîm fi M'arifetü'l-Akâlîm*, Ed. M. J. De Gooje, Dâr-i Sâdir, Beyrut 1906, s. 171.

⁴ Ergin Ayan, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına Kadar*, Ötüken Yayınevi, İstanbul 2016, s. 28 vd.

Hristiyanlar çöplük haline getirmişlerdi. Hazreti Ömer kayanın yerini keşfettiği zaman üzerindeki çöplerin temizlenmesini emretmiş, hatta kendi abasıyla orayı silip temizlemiş, sonra da kayanın arkasına bir mescid inşa ettirmişti⁵.

Kudüs'ün fethinin ardından birçok sahâbî ve tâbiînün şehri ziyaret ettiği, bir kısmının buraya yerleştiği bilinmektedir. Yukarıda işaret edildiği gibi Kudüs'ün idaresinde Ortaçağ'daki bu ilk değişim, Müslümanların büyük ilgi duyduğu sosyal ve dinî kurumlaşmada, maddi eserler vücuda getirmede ciddi adımlar atılmasını teşvik ediyordu. Ayrıca Muâviye, Abdümelik b. Mervân ve Süleyman b. Abdümelik gibi bazı Emevî halîfelerinin biat almak üzere Kudüs'ü seçtikleri ve böylelikle bu şehrin saygınlığını devam ettirdikleri görülmektedir. Şehrin hâkimleri genel olarak, sık sık değişmiş ve bunların kim olduklarına bağlı olarak bazen bulanık bazen da parlak günler geçirmiştir.

1. Abbâsîler Devri

Halîfe Harun er-Reşid zamanında, Kutsal Roma Germen İmparatoru Şarlman ile kurulan dostluk neticesinde elçiler gidip geldi, iki taraf arasında barış ve sükûnet egemen oldu. Şarlman'ın Yeniden Diriliş Kilisesi'ne hediyelerle gönderdiği elçiler Harun er-Reşid'e gelip de efendilerinin arzusunu ilettiklerinde, o bütün bu istekleri kabul etmiş, ayrıca bütün kutsal mekânların imparatorun hâkimiyetinde kalmasına da izin vermiştir. Birkaç yıl sonra, Şarlman'ın elçileri geri döndüğünde o da onlarla birlikte kendi elçilerini elbiseler, baharatlar ve doğunun hazineleri gibi paha biçilmez hediyelerle göndermişti⁶.

Böylece Şarlman şehri ziyarete gelenlerin kalacakları yerler yaptırdı ve bir kütüphane kurdurdu. Şarlman ve halefi oğlu Louis de Kudüs'teki Hristiyanların cizyelerini ödemelerine yardımcı olmak için imparatorlukta her arazi sahibinin maddi yardımda bulunmasını emretti. Kentin Hristiyanlarından alınan vergilerin ödemelerinin yapılması için gereken paranın çoğunun yurtdışından geldiği açıktır. Hristiyan nüfusa bakıldığında Zeytin Dağı'ndaki köylerden on birinin Grek, altısının Süryani, beşinin Latin, dördünün Gürcü, ikisinin Ermeni, birinin de Arap dillerinde olduğu görülür⁷.

Şehirdeki Yahudiler din ve ibadetlerinde ve dinî teşkilâtlanma konusunda serbest idiler. 800 yılında Taberiyye'de Gaon (Hristiyanlıkta patriğin muadili) başkanlığında bir Yahudi yüksek konsili toplandı. Bu sırada Taberiyye İncil ve İbranice dil çalışmaları için merkez konumunda idi. Kısa süre sonra Yahudiliğin bir mezhebi olan Karaitler, Gaon'a muhalefet edip, Kudüs'ü merkez haline getirdiler. Karait mezhebi, kutsal kitaba geri dönüşünü, İbranice'nin canlanmasını vazediyordu⁸.

Halîfe el-Memûn (813-833) devrinde, Kudüs'te bir kıtlık yaşandı ve bu durum Müslüman nüfusun azalmasına yol açtı. Bu fırsat, patrik tarafından kutsal mekânların onarımını yapmak için kullanıldı⁹.

Halîfe el-Mutasım (833-842) devrinin sonlarında cereyan eden ciddi bir hadise ise çiftçilerin de katıldığı büyük bir isyan oldu. Ayaklanma Ebû Harb el-Müberka el-Yemânî tarafından yönetildi ve Filistin'in tamamına yayıldı. Lideri, Süfyânî ya da Emevi soyunun rolünü üstlenmiş, halka vergi oranını düşürmek de dâhil olmak üzere pek çok vaatlerde bulunmuştu, ama çok geçmeden tarzını değiştirdi ve Kudüs'e girince, kaçan Müslüman, Hristiyan ve Yahudi halkın malları ve ibadet yerleri yağmalandı. Patrik ona pek çok altın göndererek Kutsal Mezar'ı ve diğer kiliseleri yakmasına engel olabildi. Bu isyan, Mutasım'ın halefi el-Vâsık'ın başarıyla bastırıldığı ve liderini esir aldığı tipik bir köylü ayaklanmasıydı¹⁰.

⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, VII, Türkçe terc. Mehmet Keskin, Çağrı Yayınları, İstanbul 1995, s. 100 vd.

⁶ Ayan, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği*, s. 30.

⁷ T. Tobler, *Itinera Hierosolymitana*, I, Societatis Illustrandis Orientis Latini Monumentis, Gevoae 1885, s. 302; S. D. Goitein, "al-Kuds", *EP*, V, E. J. Brill, Leiden 1986, s. 326.

⁸ Jacob Mann, *The Jews in Egypt And in Palestine Under The Fatimid Caliphs*, I, Oxford University Press, Oxford 1821, s. 58.

⁹ Eutychie, *Patriarchiae Alexandrini Annalium*, II, Carnetorio Civi Pauli, Columbarum 1658, s. 57 vd.

¹⁰ İbnü'l-Esîr, VI, 457 vd; *Suryanî Mikail Vekainâmesi*, I, Çev. Hrant D. Andreasyan, Türk Tarih Kurumu'nda Basılmamış Tercüme, 1944, s. 228.

2.Fatımî Hâkimiyeti

Onuncu asırda İslâm dünyasında Şii Fatımî hilâfeti ile Sünnî Abbâsî hilâfeti arasında egemenlik konusunda müzmin bir mücadele vardı ve birbirine zıt akaidleri İslâm halkını bölen ve etkilerini bugün bile hissettiren, birbirlerini kâfir olarak tanımlayan karşılıklı bir nefrete sebep oluyordu. Mısır ve Filistin bölgesi de bilhassa bu karşılıklı mücadele alanlarından biri olmuştur.

Mısır hâkimi Kâfur el-İhşîdî¹¹'nin ölümünden sonra Mısır'da halk ve yöneticiler arasında birçok ihtilâflar zuhur etmiş ve yönetimdeki bu ihtilâf yüzünden de şiddetli bir kıtlık ve pahalılık meydana gelmişti. 458 (968-969) yılında Afrika'da bulunan Şii Fatımî Halîfesi Ebû Temîm Muizz Lidinillâh, bu durumu haber alınca kumandanlarından ve aynı zamanda babası İsmail el-Mansûr Billâh'ın Rum asıllı bir kölesi olan Ebû'l-Hasan Cevher'i kalabalık bir orduyla Mısır üzerine sevketti. Cevher'in Mısır üzerine yürüdüğünü haber alan İhşîdîlerin orduları ise Cevher'in oraya varmasından evvel bölgeyi terkedip kaçmışlardı. Cevher 17 Şaban 358 (6 Temmuz 969) günü Mısır'a giderek yönetimi el-Muizz adına kurdu ve Şevval ayında da el-Câmiü'l-Atîk (eski cami)'de hutbeyi el-Muizz adına okuttu¹².

Yukarıda kaynaklardan aktardığımız bilgilerden anlaşılacağı gibi, böylece Mısır'dan kısa bir süre sonra Dimaşk, Taberiyye ve Kudüs'e 45 km. uzaklıktaki Remle'nin ele geçirilmesi ile birlikte Filistin de onların hâkimiyetine girmiş ve aynı kanunlarla yönetilmiştir, ancak onların egemenliğindeki yaklaşık yüz yılda Kudüs'te ekonomik olarak nispeten çok az bir ilerleme sağlanmıştır.

Fatımîlerin Filistin bölgesindeki en önemli merkezleri, "Mısır'ın tacı" olarak nitelendirdikleri Dimaşk şehri idi, ayrıca onların, Kudüs, Trablus, Sayda, Sûr, Akka, Hayfa, Arsûf, Yafa, Askalan, Gazze ve Rîf gibi şehirlerde de kuvvetli garnizonları bulunuyordu¹³.

Buna rağmen Filistin, müttefikler olarak Karmatîler ve Bedevîler tarafından sürekli taciz ediliyordu, ayrıca yirmi yıl boyunca bazen Bizans imparatorlarının desteklediği Cerrâhîler Kudüs de dâhil olmak üzere ülkeyi ele geçirmeye çalıştılar.

Bilhassa Mısır Halîfesi el-Hâkim Biemrillâh dönemi Kudüs için sıkıntılı bir dönem olmuştur. O, H. 398 (1007-1008) yılında Kudüs'teki Hıristiyanların inancına göre Hazreti İsa'nın medfun bulunduğu ve bu nedenle dünyanın muhtelif yerlerindeki Hıristiyanların ziyaret etmek amacıyla geldikleri Kumâmet Kilisesi'nin tahrip edilmesini emretti ve yağmalanmasına müsaade etti. Bunun sebebi de Hıristiyanların Hazreti İsa'nın yeniden dirilip kalkacağı gün diye kutladıkları bayram gününde halkı aldatmak için yaktıkları ateşti. Onlar bu ateşin gökten indirildiğini cahillere yutturuyorlardı. Aslında bu ateş ibrişim iplerine mercimek yağı sürülmesi neticesinde yakılan bir ateşti. El-Hâkim daha sonra Hıristiyan ve Yahudilere ya Müslüman olmalarını, ya Bizans topraklarına gitmelerini, ya da gayrimüslim kıyafeti (zünnar gibi) giymelerini emretti, bu yüzden onlardan pek çoğu Müslüman oldular. El-Hâkim daha sonra ise kiliselerin tamir edilmesini emretti ve isteyenin kendi dinlerine dönebileceğini bildirdi, bunun üzerine de pek çok Hıristiyan İslâm'dan döndü¹⁴.

Naklettiğimiz bu bilgilerden anlaşılacağı gibi el-Hâkim'in emri üzerine Hıristiyanlara ve Yahudilere uygulanan genel zulümler yüzünden bölgedeki istikrar geçici olarak gölgelenmiştir. Bu olağandışı uygulamalar elbette Halîfenin anormal zihniyeti veya kutsal ateşin dolandırıcılığı yüzünden duyulan kızgınlık gibi özel durumlarla tek başına açıklanamaz. Bu olaylarla ilgili kaynaklardan biri olan Willermus Tyrensis'in kroniğinde yer alan şu ifadeler onun icraatları hususunda bize önemli ipuçları vermektedir: "Günahkâr insanlar, Halife el-Hâkim idareye gelene kadar cezasını

¹¹ Tolunoğullarından sonra, Mısır'daki İhşîdîler hanedanının kurucusu olan Türk asıllı Muhammed b. Abdullah b. Tuğç Dimaşk'da vefat etmiş, cenazesi Kudüs'e götürülüp defnedilmişti. Kâfur, İhşîd'in çocuklarının küçük yaşta olmalarından dolayı ölümünden sonra Mısır ve Dimaşk'ı hâkimiyeti altına almış hadım ve siyahi (zenci) bir köle idi. İbnü'l-Esîr, VIII, s. 500; İbn Kesîr, XI, s. 371.

¹² İbnü'l-Esîr, VIII, s.507; İbn Kesîr, XI, s. 453; Fâtımî Hilâfeti'nin kuruluşu hakkında bk. Aydın Çelik, "Fâtımîler Devletinin Kuruluşu", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Fırat University Journal of Social Science*, 2005, Cilt 15, Sayı 2, s. 433-453; Ayrıca Bk. D. S. Margoliouth, *Cairo Jerusalem And Damascus*, Chatto And Windus, London MCMVII, s. 41.

¹³ Salim Koca, "Büyük Selçuklu Sultanı Meliksâh'ın Suriye, Filistin, Mısır Politikası ve Türkmen Beyi Atsız", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2007, S. 22, s. 9.

¹⁴ İbnü'l-Esîr, IX, s. 170; İbn Kesîr, XII, s. 40.

çektiklerinden dolayı, zaman zaman rahatlamak için dinlenen mahkûmlar gibi idiler. Bu adam kötülük bakımından bütün halef ve seleflerini aşmış ve onun saçmalıkları hususunda okuduklarımızı efsane haline gelmiştir. O, imansızlık ve kötülük konularında o kadar eşsizdi ki, Tanrı'ya ve insanlara duyduğu nefret dolu yaşamını yazmak için bir kitap gerekir. Bu, yaptığı diğer haince işlere ilâveten, İmparator Konstantinos'un emri ile Patrik Maksimus'un Kudüs'te yaptırdığı ve İmparator Heraklius zamanında Modestus'un restore ettirdiği Diriliş Kilisesi'ni temelden tahrip etmiştir. O'nun Hyroe adındaki Remle valisi de kiliseyi yerle bir ettirdi. O zamanlar bu kilisenin başında bu aşağılık kralın dayısı olan Orest adındaki bir adam bulunuyordu ve halife bu suçları işlemeye, Müslümanlara kendisinde hiçbir Hristiyanlık izinin bulunmadığını kanıtlamak için başlamıştı. O, Hristiyan bir anneden doğmuş olması nedeniyle kendini suçlu hissetmekteydi. Bu suçlamadan kendini arındırabilmek için öfkeyle söz konusu işlere cesaret gösteriyordu, çünkü Hristiyanlık dininin kaynağının beşiği olan Katolik inancını tahrip ettiği takdirde, kendisine hiçbir iftira atılamayacağı kanaatini taşıyordu.¹⁵

Willermus'un ifadesine göre Halife el-Hâkim'den itibaren, Filistin'de gayrimüslimler için birçok şehrin durumu kötüleşti, Kumâmet Kilisesi'nin kaybindan dolayı ciddi acılar hissettiler, bazen de ağır yükler altında ezildiler. Zira önceki halifeler devrindeki mutadın hilâfına, kendilerinden istenen vergiler ve haraçlar karşısında, açık veya gizli yaptıkları kutlamalardan feragat etmek zorunda kaldılar. Çünkü bu kutlamalarda üzerlerine atılan taşlara ve çamurlara daha fazla katlanamıyorlardı. Bir sonraki aşamada önemsiz herhangi bir sözden mütevellit, mükemmel bir kovuşturmayla işkenceye ve ölüme sürüklendiler, malları, eşyaları, kızları ve oğlanları ellerinden alındı, dövülerek dinlerinden dönmeye zorlandılar ve mukavemet ettikleri takdirde darağacında asıldılar. O zaman patrik olan şahıs diğerlerinin önünde adaletsizce rezil edilip, hakarete uğradı. Nihayet el-Hâkim'in oğlu ez-Zâhir devrinde bölgede sükûnet kısmen geri geldi. O, babasının zorla tahrip etmiş olduğu adı geçen kiliseyi yeniden inşa etmelerine izin verdi ve bu iş Bizans İmparatoru III. Romanos Diogenes'e (1028-1034) nasip oldu. O, bu işe girişip de kendi olanaklarıyla yapması mümkün olmayınca, Kudüs halkı onun halefi olan IX. Konstantin Monomachus'a (1042-1055) bir elçi heyeti gönderdi. Önce kilisenin tahrip edilmesinden beri duydukları üzüntüyü bildirdiler ve yeniden inşası için imparatorluk elini uzatmasını rica ettiler. Bu elçilik heyetinin başında İstanbul doğumlu olan, soylu bir aileye mensup Johannes Karianitis bulunuyordu. O zamanlar patrik Nicephorus idi. Böylece, Kutsal Diriliş Kilisesi, yıkıldıktan kırk yıl sonra, yani 1048'de yeniden inşa edilmiştir¹⁶.

Willermus, ifadelerine, Kudüs'teki Hristiyanların, Abbâsîler ve Fatımîler devrinde Türklerin egemenliği altındakinden daha iyi koşullar altında bulduklarını ekleyerek, bu durumun adeta Haçlı seferlerinin başlatılmasına zemin oluşturduğunu ima etmiştir. Ancak şehrin aşağıda anlatacağımız gibi sadece yirmi beş yıl gibi kısa sayılabilecek bir süre Türklerin egemenliği altında kaldığı düşünülürse, bu kanaatin yersiz olduğu kolayca anlaşılır. Bununla birlikte başka bir açıdan bakıldığında, Emevîler, Abbâsîler veya Fatımîlerin Kudüs'te olan hâkimiyetleri devirlerinde neden bir Haçlı seferi düzenlenmediği ve hususen bu kutsal şehir Türklerin eline geçtikten sonra böyle bir teşebbüse geçildiği ayrıca bir soru işaretidir. Modern tarihçilik açısından incelendiğinde şüphesiz Haçlı seferlerinin başlamasının sosyal, siyasal, ekonomik, askeri, dini vesaire diğer tetikleyici unsurları vardır, fakat Willermus'un ve diğer Latin kaynaklarının işaret ettiği hususların da rolü olduğunu tamamen göz ardı etmemek gerekir. Şunu ifade etmek gerekir ki, Araplar tamamen kâfir olarak görmedikleri Hristiyanlara karşı din hususunda büyük oranda hoşgörülü olmuşlar, ücret karşılığında Hristiyanların kutsal mekânları ziyaretine müsaade etmişlerdir. Kudüs, hiçbir zaman Müslümanlar'ın halifelerinin ikametgâhı olmamıştır. Kudüs çok önemli ticaret yolları üzerinde olmasına rağmen Filistin, Abbâsîler tarafından oldukça uzak batı eyâletleri olarak görülmüştü. Bizans imparatorları da Fırat'ın batısındaki arazileri geri kazanmaya hak sahibi buldukları, kaybedilmiş eyâletler olarak görüyorlardı. Onuncu yüzyılın ikinci yarısında onlar geçici olarak Suriye ve Anadolu'da hâkimiyet alanlarını genişlettiler, fakat Filistin'i asla geri alamadılar. Süregelen sınır savaşları esnasında Bizanslılar, Müslümanlar'ı farklı bir dinde ama yüksek bir uygarlık düzeyinde, aynı şartlarda ilişki kurabilecekleri yabancı bir güç olarak gördüler. Bu durumda Türklerin Anadolu'da ilerlemeleri ve Kudüs'ü ele geçirmeleri Haçlı seferlerinin başlamasında en önemli etken olmuş olarak görülüyor.

¹⁵ Ayan, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği*, s. 30 vd.

¹⁶ Ayan, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği*, s. 31-34.

3.Selçukluların Kudüs'ü Fethi

On birinci yüzyılın ikinci yarısında, Sünnî halîfeliğin batı eyâletleri Mısır'a kadar Selçuklu Türkleri tarafından ele geçirildi. Selçuklular Bağdâd'da Halîfenin yanına kendi hükümdârları olarak sultanı da oturtular ve her iki aile arasında evlilikler yapıldı¹⁷.

Selçukluların hızlı yayılması hakkında yine Willermus'a rücu edelim: "Alparslan, inanılmaz sayıda kalabalık kavimlerle geldi, öyle ki bütün yeryüzünü kaplayacak kadar çok idiler. Savaş arabaları ve atlarıyla, küçük-büyük baş sürüleriyle muazzam donatılmış olarak bir Bizans ovasına yerleşip, köyleri, müstahkem yerleri ve kaleleri fethetti. Ona hiçbir mukavemet gösterilmedi ve hiç kimse mukaddesatı, çoluğu çocuğu, özgürlüğü için onunla savaşmadı."¹⁸

Yukarıdaki ifade Latinlerin Selçuklu algısını yansıtmaması bakımından oldukça çarpıcı ve açıktır. Bu ifadenin asıl mühim olan kısmı, İran, Irak, Anadolu, Suriye ve Filistin'de Selçuklulara direnecek bir gücün bulunmadığına kesin bir dille vurgu yapılmış olmasıdır ki, daha sonraki olaylarda görüleceği gibi papa bütün Avrupa'nın Türklere karşı harekete geçme emrini vermiştir. Şimdi Selçuklu Türkmenlerinin Kudüs'ü nasıl ele geçirdiklerini kaynaklara dayanarak açıklayalım. Harezmi Uvakoğlu Atsız Şevval 465 (Haziran-Temmuz 1073)'de Navekiyye Türkmenleri ile birlikte Kudüs'ü ele geçirdi. Yine kaynakların ifadesine göre şehri Fatımîlerin adı bizce meçhul olan Türk asıllı bir valisinden kan dökülmeden teslim almış ve halka aman vermiştir¹⁹.

Görünüşe göre Atsız, Kudüs'ü Büyük Selçuklu Sultanı Melikşâh adına fethetmiştir. Atsız'ın ailesi, yakınları ve ailesi ile birlikte Kudüs'teki meşhur Davud Burcu'na yerleşmesi, onun burada Kudüs merkezli bir Türkmen beyliği kurduğuna işaret sayılabilir. Atsız'ın Filistin'deki başarıların Mısır'ın zenginliklerinin cezbettiği Türkmenlerin burada kalmalarına vesile olduğu görülüyor. Nihayet o buradan hudutlarını genişletmek için yaptığı teşebbüsler esnasında bazı Türkmen beyleriyle sıkıntılar yaşamıştır ki, bunlardan biri de Şöklü Bey'dir.

1075'te Şöklü, Akka ve Taberiyye'yi ele geçirdikten sonra Atsız ile bir anlaşmazlığa düşünce Anadolu topraklarında bulunan Kutalmışoğullarına bir mektup yazıp onları kendisine katılmaları için Suriye'ye gelmeleri hususunda teşvik etti. Bu sıralarda Kutalmışoğulları Güneydoğu Anadolu'da Fırat ırmağı ve Urfa taraflarında fetihler yapmakta idiler. Böylece Kutalmış'ın oğullarından ikisi Fatımîlere sadakat yemini ederek, şimdi Büyük Selçuklu sultanının müttefiki olan Atsız'la savaşmak üzere, Şöklü'nün yanına Taberiyye'ye geldiler, fakat Atsız, kıyı bölgesinde Şöklü ile savaşa tutuşup onu yenilgiye uğrattı ve öldürdü, ayrıca Kutalmış'ın iki oğlunu tutsak edip, Sultan Melikşâh'a gönderdi²⁰.

Atsız, başka bir Türkmen beyi ile sarsıntı yaratabilecek bir savaş tecrübesi yaşadktan sonra, asıl Suriye Selçuklu meliki Tutuş b. Arslan'a karşı yapmış olduğu savaş, kendi sonunu getirdiği için Sultan Melikşâh'ın bu olaylara dâhil olmasını kaynaklardan nakletmeğe çalışacağız.

Sultan Melikşâh'ın, bu sıralarda daha ziyade doğu politikasıyla meşgul olduğuna dair kaynakların verdiği malumata bakılırsa onun Anadolu ve Suriye meselelerine yeterince eğilemediği anlaşılır, ancak

¹⁷ Geniş bilgi için bk. Ergin Ayan, *Ortaçağ Türk Devletlerinde Hanedan Evlilikleri*, Gece Kitaplığı, Ankara 2017.

¹⁸ Ayan, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği*, s. 40.

¹⁹ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, XVI, Dârü'l-Kitâbü'l-İlmiyye, Tahkik Muhammed Abdülkadir Ata-Mustafa Abdülkadir Ata, Beyrut-Lübnan 1412 (1992), s. 154; Ali Sevim, "Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin Mir'âtü'z-Zaman Fî Tarihi'l-Âyan Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler III. Sultan Melikşâh Dönemi", *Belgeler*, XX/24, TTK, Ankara 1999, s. 7; İbnü'l-Esîr, (X, s. 74) ve İbnü'l-Kalânîsî (*Zeyl-ü Târih-i Dimaşk*, Neşr. H. F. Amedroz, E. J. Brill, Leyden 1908, s. 98 vd.) de Kudüs'ün 1071'de fethedildiği kayıtlıdır; *Suryanî Mikail Vekainâmesi*, II, s. 37. Bu kaynakta şehrin fethi 1085 olarak veriliyor; K. V. Zettersteén, *Beitrag zur Geschichte Der Memlûkensultane*, E. J. Brill, Leiden 1919, s. 228 vd.; Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136)* ve *Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, Çev. Hrnt D. Andreasyan, TTK, Ankara 2000, s. 170; C. Cahen, *Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi*, Çev. Y. Yücel-B. Yedi yıldız, TTK, Ankara 1988, s. 24; Kudüs'ün Atsız Bey tarafından fethi hakkında geniş bilgi için bk. Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, TTK, Ankara 1989, s. 65.

²⁰ Sevim, "Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin Mir'âtü'z-Zaman Fî Tarihi'l-Âyan Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler III. Sultan Melikşâh Dönemi", s. 11; Cahen, s. 30.

1075 yılında, Atsız'a takviye kuvveti göndermesini, onun o bölgelere ilgisiz kalmadığı şeklinde anlamak gerekir. Şüphesiz onun bu teşebbüsü, o bölgedeki Navekiyye Türkmenlerinin bağımsız hareket etmelerine karşı aldığı ilk askeri tedbirdir. Bundan sonra aldığı tedbir, kardeşi Tutuş'u o bölgeye yerleştirmesidir²¹. Bu tedbir Mikâiloğullarının Kutalmışoğulları²² ile aralarındaki iktidar mücadelesi ile ilgili bir tedbir idi, fakat görülüyor ki Melikşâh, Atsız'ın aşağıda anlatacağımız Mısır seferindeki yenilgisini bu atamaya vesile saymıştır. Atsız başlangıçta bunu kendisine karşı bir itimatsızlık işareti saymış ise de sonunda bu durumu kabullenmek zorunda kalmıştır.

Her şeye rağmen Atsız, sınırlarını genişletme teşebbüslerine devam ederek Mısır üzerine sefere çıkmaya karar vermiş ve bu husustaki mektubu 469 Safer ortalarında (Eylül 1076 ortaları) Bağdad'a ulaştırmıştır. Anlaşıldığına göre 1077 yılının başlarında bu seferi icra eden Atsız, başında Bedrülcemâl'nin bulunduğu Mısır kuvvetleri tarafından bozguna uğratılıp ricâta mecbur edilmiş, kardeşi Memûn ile kendisini bu sefere teşvik eden İldenizoğlu da öldürülmüşlerdir²³.

Atsız Mısır seferinde iken Kudüs'te ve Filistin'de meşru Selçuklu yönetimine karşı isyan çıkmış ve hutbe tekrar Fatimî Halîfesi el-Mustansır adına okutulmağa başlanmıştı. Yenilginin ardından önce Gazze'ye sonra Dimâşk'a çekilmiş bulunan Atsız, bu isyanları bastırdı ve bir günlük kuşatmadan sonra Kudüs'ü ele geçirip isyancıları şiddetle cezalandırdı, pek çok kişiyi öldürdü, hattâ Mescid-i Aksâ'ya sığınanları bile öldürdü. Sadece Kubbetü's-Sahra'nın yanında duranlara dokunmadı. Fakat öyle görünüyor ki, Atsız'ı mağlup eden el-Mustansır bu galibiyetin akabinde boş durmamış, Mısır ordusu Nasrüddevle el-Cüyûşî kumandasında 471 (1078)'de Filistin'i işgal teşebbüsüne girişip, Dimâşk'ı kuşatmıştır. Tam da bu sıralarda Sultan Melikşâh, kardeşi Tutuş'u Suriye'ye göndermiştir. Dimâşk'a sıkıştırılmış olan Atsız, Tutuş'u yardımına çağırdı. Tutuş yaklaşınca Mısırlılar kaçtılar. Dimâşk'ı zapt etmek niyetiyle gelmiş olan Tutuş ise Atsız'ı tuttu ve onu kendisini daha uzaklarda karşılamağa gelmemiş olduğu bahanesiyle öldürttü (Rebiülevvel 471/Eylül-Ekim 1078)²⁴.

Atsız'ın harp etmeksizin, kaynaklara göre sudan bir bahane ile Suriye Selçuklu Meliki Tâcüddevle Tutuş tarafından katledilmesini kısaca izah ettikten sonra, Tutuş'un tasarrufları ile ilgili Kudüs üzerinde duracağız. Atsız'ın ortadan kaldırılması ile birlikte Kudüs, Tutuş'un hâkimiyetine girmiş olup, o bu kenti Malazgird Savaşı'na katılmış, Ortadoğu'da başarılı faaliyetlerde bulunmuş olan ve kendi hizmetine giren Türkmen Emîri Artuk b. Eksük'e iktâ etmişti (447/1085-1086). Bu iktâ tayini böylece yapıldıktan sonra Artuk Bey, Kudüs'e gidince daha önce burada Atsız tarafından vali olarak görevlendirilmiş bulunan Turmuş Bey'den kenti hiçbir sorun çıkmadan teslim aldı. Şehirde bulunan Atsız'ın dayısı, eşi ve kızı da Bağdâd'a gittiler. Artuk Bey ise, adamlarını ve aile efradını Davud kulesine yerleştirdi ve burasını kuvvetlendirdi²⁵.

²¹ Sevim, "Sıbt İbnül-Cevzi'nin Mir'âtü'z-Zaman Fî Tarihi'l-Âyan Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler III. Sultan Melikşâh Dönemi", s. 13; Cahen, s. 32.

²² Devletin kuruluşundan önce Selçuklular tabiri, dar manası ile sadece Mikâil'in oğulları Tuğrul ve Çağrı beylere mensup Türkmenlere has olup, diğerleri bazan Selçuk'un oğlu Yusuf Yinal'a nisbetle Yinaliyan ve Arslan Yabgu'ya mensup olanlar da Yabgulular (Yavgiyan veya Yavgıyya, Nâvekiyye) adları ile anılmışlardır. Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*, Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul 1969, s. 30; Ayrıca bk. Ali Sevim, "Suriye'de Nâvekiyye Türkmenleri", *Makaleler*, I, Yay. Haz. Semih Yalçın-Süleyman Özbek, Berikan Yayınları, Ankara 2005, s. 49-56; Ali Sevim, "Nâvekiyye Türkmenleri Sorunu", *Makaleler*, I, Yay. Haz. Semih Yalçın-Süleyman Özbek, Berikan Yayınları, Ankara 2005, s. 57-62.

²³ Sevim, "Sıbt İbnül-Cevzi'nin Mir'âtü'z-Zaman Fî Tarihi'l-Âyan Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler III. Sultan Melikşâh Dönemi", s. 16, 20-21, 32; İbnü'l-Esîr, X, s. 102, 107; Azimî, *Azimî Tarihi*, Yay. Ali Sevim, TTK, Ankara 1988, s. 22; İbnü'l-Kalânîsî, s. 19; Karş. Cahen, s. 31.

²⁴ Sevim, "Sıbt İbnül-Cevzi'nin Mir'âtü'z-Zaman Fî Tarihi'l-Âyan Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler III. Sultan Melikşâh Dönemi", s. 22, 32, 35; Mateos, s. 179; İbnü'l-Esîr, X, s. 102, 108; *Suryani Mikail Vekainâmesi*, II, s. 45; Azimî, s. 22; İbnü'l-Kalânîsî, s. 19; Müneccimbaşî, *Câmîü'd-düvel*, I, Yay. Ali Öngül, Akademi Kitabevi, İzmir 2000, s. 14.

²⁵ İbnü'l-Esîr, X, s. 136; İbn Vasil, *Müferricü'l-kurûb fî Ahbâr-ı Benî Eyyûb*, I, Neşr. Cemâleddîn eş-Şiyâl, Matbûatü'l-Vezâretü'l-Maarifü'l-Mısriyye, Kahire 1953, s. 16; Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, I, Çev. Ö. Rıza Doğrul, TTK, Ankara 1987, s. 333. Bu kaynağa göre; 1086 yılında Tutuş ile Kutalmışoğlu Süleymanşâh arasında yapılan Ayn Seylem savaşından sonra Artuk Bey Kudüs'e gitmiştir; Sevim, "Sıbt İbnül-Cevzi'nin Mir'âtü'z-Zaman Fî Tarihi'l-Âyan Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler III. Sultan Melikşâh Dönemi", s. 46; Ali Sevim, "Artukluların Soy ve Artuk Bey'in Siyasi Faaliyetleri", *Makaleler*, I, Yay. Haz. Semih

Öyle görünüyor ki Tutuş'un, girdiği savaşların hepsinde muzaffer olmuş bulunan Artuk Bey gibi güçlü bir kumandana Kudüs'ü iktâ etmesi, buranın Fatimîlere karşı uzun zaman müdafaa edilebilmesine ve sulh ve sükûn içinde tutabilmesine kâfi gelmiştir. Yapılan bu iktâ tayini dolayısı ile Artuk Bey, beş yıl kadar Kudüs'te ikamet etmiş, Hazreti İsa'nın kutsal sayılan kabrinin ziyaretini her şahıs için vergiye tabi tutmuş ve 484 (1091) yılında ölmüştür. O, hayatını Kudüs'de bitirmiş ve Süleyman mabedinin yolunun üstünde defnedilmiştir. Mateos, kendi zamanında Kutsal Diriliş Kilisesi'nin (Sent Resurrection) tavanına atmış olduğu üç okun o güne kadar orada kalmış olduğunu kaydediyor²⁶.

4.Kudüs'ün Fatimîler ve Haçlılar Tarafından Zaptı

Artuk Bey'in ölümünden sonra Tutuş, Kudüs'ün yönetimini onun oğulları Sökmen ve İlgazi'ye, Kudüs dışındaki yerleri de diğer iki oğlu Behram ve Süleyman'a tevdi etmişti. Bunlar Tutuş'tan ölümünden sonra onun iki oğlu Rıdvan ve Dukak'ın hizmetinde kalmağa devam ettiler. Tutuş'un ölümü ve Melik Dukak'ın atabeği Tuğtegin ile Melik Rıdvan'ın atabeği Cenâhüddeve'nin kışkırtmaları üzerine Tutuş'un oğulları Suriye'de babalarının mirası için mücadele ederken, 489 tarihinde (1095-1096) yukarıda zikredilen Bedrülcemâli'nin oğlu Emîrül-cüyüş el-Efdâl, Artuk Bey'in oğulları elinde bulunan Kudüs ve Filistin'i işgal etti. Fâtımî ordusu Kudüs'ü muhasara ettiğinde, şehirde Artuk'un iki oğlu Emîr Sökmen ile İlgazi, bunların amcazâdeleri Sevinç ve kardeşlerinin oğlu Yakufî vardı. Fâtımî ordusu kırk küsur mancınık kurup şehri kırk küsur gün kuşatıp, nihayet 489 yılı Şaban ayında (Temmuz-Ağustos 1096) emân ile Kudüs'ü zapt etti. El-Efdal; Sökmen'e, İlgazi'ye ve maiyyetindekilere çok iyi davrandı, onlara bol bol bağışlarda bulundu ve diledikleri yere gidebileceklerini söyledi, onlar da Dimaşk'a gittiler, sonra da Fırat'ı geçtiler, Sökmen Urfa'da kalırken İlgazi Irak'a gitti. Fâtımîler Kudüs'e İftihârüddeve adında birini nâib tayin ettiler, o Haçlılar şehri işgal edinceye kadar orada kaldı²⁷.

Demek ki, Fatimîlerin Kudüs'ü zaptı Haçlı ordularının İstanbul'a doğru seferi (Ağustos 1096) sırasında gerçekleşmiştir. O halde bu iki tarihi olay arasındaki münasebetlerin tetkiki bize Selçukluların Fetret Devri'nde düşmanları tarafından her cihetten saldırıya uğradıklarını göstermektedir. Fatimîlerin, Selçukluların bu devirde siyasî kudretlerinin kırıldığı yolundaki algılarının yanında, şimdi Haçlıların harekete geçmelerinin sebebini araştırmak gerekiyor. Haçlı seferlerinin hakiki sebepleri bir yana, birkaç yıldan beri el değiştiren Kudüs'te, gayrimüslimlerle olan münasebetleri ve onların Kudüs hâkimlerine olan bakışlarını, abartılı olsa da Hristiyan müelliflerin eserlerinden çıkarmak mümkündür.

Hristiyan müellifi Süryânî Mikael'e göre; "Türkler, Suriye ve Filistin ülkelerine hâkim olduktan sonra, Kudüs'e dua etmeye giden Hristiyanlara dövmek, soymak, şehre ve mukaddes yerlere girmeyi haraca bağlamak gibi fenalıklar yapıyorlardı. Bundan başka, bir Hristiyan kervanını ve bilhassa Roma'dan ve İtalya'dan gelenleri görünce, onları imha etmeye gayret ediyorlardı. Birçok insanın bu suretle telef olmaları üzerine, kral ve kontler, hiddetlenerek, Roma'dan yola çıktılar. Bütün memleketlerden birçok asker onlara iltihak etti ve onlar deniz yolu ile İstanbula geldiler."²⁸

Benzer ifadeleri Willermus'tan nakledeyim: "Kudüs'te birçok acıların yaşandığı sıralarda, şehre diğer hacılar arasında birisi geldi. O, Frank Krallığı'nda Amiens piskoposluk bölgesinden bir keşiş olup, Peter Eremit adını taşıyordu. Ufak tefek ve dış görünüşü çirkin olmakla beraber zayıf vücudu oldukça kuvvetliydi. O, aslında hayat dolu, keskin bakışlara sahip ve büyüleyici belagati asla aksamayan biriydi. O şehre mutat haracı ödeyerek geldi ve sayılı Hristiyan âlimlerinden biri olan bir Hristiyan misafir oldu. Böylece ondan, onların durumları hakkında bilgi edindi ve sadece şehirde mevcut olan tehlikeleri değil, atalarından nakledilen uzun zamandır yapılan bütün zulümleri öğrendi

Yalçın-Süleyman Özbek, Berikan Yayınları, Ankara 2005, s. 149; Mükrimin Halil Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, Haz. Refet Yinanç, TTK, Ankara 2014, s. 92.

²⁶ Müneccimbaşı, s. 163; İbn Hallikan, *Vefâyâtü'l-'ayân*, I, Tahkik Dr. İhsân Abbâs, Beyrut 1968, s. 191; *Suryânî Mikail Vekainâmesi*, II, s. 47; Mateos, s. 225; Sevim, "Artukluların Soyu ve Artuk Bey'in Siyasi Faaliyetleri", s. 158.

²⁷ İbnü'l-Esir, X, s. 235; Müneccimbaşı, s. 163; Muhammed Sehîl Tokkûş, *Târîhi's-Selâcika fî Bilâdü's-Şâm*, Dârü'n-Nefâs, Beyrut 1430, s. 7.

²⁸ *Suryânî Mikail Vekainâmesi*, II, s. 49.

ve eksik anlatılan zulümleri de daha sonra kendi gözleriyle gördü. Çünkü şehirdeki uzun süren ikameti ve kilise ziyaretleri sırasında, başkalarından duymuş oldukları açıklığa kavuşmuştu. Sonra Simeon adındaki patriği ziyaret etti. O, Peter’le yaptığı konuşmalar sonucunda, kentin bütün durumunu açıkladı. Bunun üzerine Peter, patrikten Papa’ya, Roma Kilisesi’ne, batılı krallara ve prenslere tafsilatlı bir mektup yazmasını istedi. Peter kalan ibadetini tamamlayıp, Apulia’ya gidebileceği bir tüccar gemisi bulup, bununla Bari’ye geldi, oradan Roma’ya gitti ve şehrin yakınlarında Papa Urban’ı (1088 -1099) bularak, patriğin yazmış olduğu mektubu takdim etti. Peter büyük bir coşkuyla bütün İtalya boyunca Alp dağlarını aşarak her ülkeye gidip, prenslere yalvardı, ağladı. Fransa ve Alman krallıkları, Prens Bohemund von Tarent, Dük Robert Guiskard von Apulien’in oğlu, Tankred, onun yeğeni ve daha pek çokları, belirlenen zamanda kalabalık silahlı ordularla Haçlı seferine katılmaya hazır idiler. Daha sonra bütün Haçlı orduları Nikea’da (İznik) bir araya geldiler²⁹.

Peter Eremit’in teşebbüsleri çok açıktır ki, onun yukarıdaki kaynağın anlattığı ve diğer Haçlı kaynaklarının teyit ettiği Kudüs’e gidip patrikle görüşmesine kadar geçen hadiselerin bir sonucu idi. Bu hadiseler hakkında mufassal malumat veren pek çok kaynak ve araştırma eserin varlığı malumuzdur. Fakat burada dikkatimizi en ziyade çeken husus, Peter Eremit’in Kudüs’ü ziyareti esnasında Hristiyanlar bakımından büyük bir zulüm hüküm sürdüğünü, açlık ve ölüm tehlikesi tehdidiyle karşı karşıya bulduklarını beyan etmesidir. Hristiyanların çektiği sıkıntıların ne kadar vahim olursa olsun Haçlı seferinin başlamasında ne tereceye kadar müessir olduğunu tartışmaya açmadan, bunun rapor edilmesinin yalnız başına Haçlı seferinin başlamasının lokomotifini olamayacağı görüşünde olduğumuzu belirtmekle yetineceğiz.

Peter Eremit’in rapor hükmündeki mektubunun Haçlı seferinin başlaması mevzuundaki en önemli sonucu kuşkusuz, aslında Haçlı seferlerinin hakiki sebeplerini teşkil eden Selçuklularla Bizans arasında, Bizans aleyhine sürüp giden savaşların ve Avrupa’daki iktisadi ve sosyal bunalımların neticesinde başlayan Papalık ile Bizans arasındaki yardımlaşma münasebetlerine son noktayı koymuş olmasıdır. Meseleye daha geniş bir çerçeveden bakacak olursak, netice itibarıyla Avrupa Hristiyanlığının, Haçlı olarak siyasi ve askeri bir teşekkül haline gelişi Anadolu’da, Suriye’de ve Filistin’de mevcut siyasi statünün ve dengelerin Selçukluların aleyhine ve Bizans’ın dolayısıyla Hristiyanlığın lehine bozulması anlamına geldiği tarihen sabit olduğu görülecektir. Selçuklular, batıda Bizans İmparatorluğu’nun ve Haçlıların tehdidi ile karşı karşıya iken Mısır Fatımî Halifeliği’nin Selçukluların Mısır’ı zapt edip Şiiliğe son vereceklerini bildiklerinden Haçlıların Ortadoğu’ya nüfuz etmelerini kendi siyasetleri açısından uygun bulmuşlardır. Bunu temin maksadıyla Fatımîlerin Sünnî cephesindeki birliği bozmak için pek çok teşebbüslerde buldukları, mezheplerini yaymak için İran’a birçok dâiler gönderdikleri pek çok misallerde görülmektedir.

Bu neticeye varmamıza neden olan Haçlıların Antakya’yı kuşatmaları sırasında cereyan eden bir elçilik hakkında kaynaktaki ifadeyi aşağıya alıyoruz: “Müslüman hükümdârlar arasında en güçlü orduya sahip olan Mısır Halifesi, derhal Haçlı prenslerine elçiler gönderdi. Bu elçiliğin sebebi şu idi: Eski devirlerden beri Mısır ile doğu ülkeleri arasında mezhep ayrılıkları yüzünden sürekli gitgide artan nefret ve şiddetli düşmanlık hüküm sürüyordu, öyle ki iki halifelik sık sık savaşlar ve diğerinin aleyhine topraklarını genişletmeye çalışırlardı. Şimdi zaman zaman talihin değişmesiyle biri diğerine üstünlük kazanınca birinin şansı diğerinin şanssızlığı olmak üzere devletini yüceltti. O zamanlar Mısır halifesi Mısır sınırlarından Suriye’deki Laodikaea’ya otuz günlük mesafeye kadar olan topraklara hükmediyordu. Fakat Selçuklu Sultanı Haçlıların gelişinden kısa bir süre önce Mısır sınırlarına dayanıp Antakya’yı ve Boğaz’a kadar bütün ülkeleri fethetmişti. Böylece Mısır Halifesi Türklerin ilerlemesini endişeyle karşıladığı için Haçlıların şehri kuşatmasını kendisi için bir şans addetti, çünkü Türklerin her kaybını bir kazanç sayıyor ve bu durum ona ve adamlarına büyük bir huzur ve mutluluk veriyordu. O, şimdi işin uzamasından dolayı Haçlıların vazgeçmesinden korkuyordu ve bu nedenle prensleri kuşatmanın devamına teşvik etmek için, onlara yardım ve destek sözü vermek ve dostlukları için kalplerini kazanmak üzere yakın çevresinden güvenilir elçiler gönderdi. Bunlar efendilerinin teşebbüsünü sadakatle yerine getirmek üzere gemilerle Haçlı ordugâhına gelip, kendilerine emredilen her şeyi büyük bir gayretle iletiler. Görevlerini ifa etmelerini sağlamak amacıyla prensler tarafından yeterince misafirperverlikle karşılandılar. Onlarla sık sık görüşmeler yapılırken, böyle büyük bir

²⁹ Ayan, *Willermus Tyrensis’in Haçlı Kroniği*, s. 44-50; Karş. Ergin Ayan, *Anonim Haçlı Tarihi*, Selenge Yayınları, 2013, s. 49 vd.

ordunun silah bakımından teçhizatına, dayanıklılık ve gücüne hem hayret edip hem de gelecek için kuşku duydular. Çünkü ittifak ettikleri bir tekmenin daha sonra kendilerine karşı kullanılabileceğini düşünmüşlerdi. Nitekim Antakya mağlup edilip, Haçlılar, bu şehirden Gazze yakınındaki Mısır yakınlarında küçük bir nehir olan Aegyptus'a on beş günlük yolculuk mesafesine kadar her yeri zapt ettiler.³⁰

Yukarıda naklettığımız anlaşmanın Fatimî Devleti'nin başında bulunan Halife el-Musta'li (1094-1101) bakımından tahlili bize gösteriyor ki, halife ya Haçlıların Kudüs'ü de ele geçireceklerini tahmin edememiş, ya da Selçuklularla arasında bir tampon olması bakımından Haçlıların Kudüs'ü işgallerine zemin hazırlamıştır. Fakat en azından elçilerin Haçlıların ordugâhtaki askeri durumlarını gördükten sonra yaptıkları anlaşma girişimlerine pişman oldukları kaynakların ifadesinden anlaşılıyor. Fatimîlerin Haçlılarla anlaşmalarının başlıca sebebi, Sünnî Halifelige ve Türklere duydukları kin ve öfkedir. Bunu iddia eden yukarıda zikredilen Latin kaynaklarıdır. Bunların iddiasına göre, Vezîr el-Efdâl'in gönderdiği elçiler her türlü yardım ve desteği sağlamak üzere Haçlılarla anlaşmışlardır. Bu iddiaların ne dereceye kadar doğru olup olmadıkları ayrıca bir araştırma konusu olmalıdır ve şimdilik mevzuumuzun hacminin dışında kalmaktadır. Fakat Haçlıların Antakya'dan Kudüs'e kadar pek çok kaleyi kolaylıkla ele geçirebilmeleri bu iddiaların yerinde olduğunu ortaya koymaktadır.

Haçlılar böylece Selçuklu emîri Yağısıyan'ın elinde bulunan Antakya'yı dokuz ay gibi uzun bir süre kuşatıp, binbir güçlkle ve kaledeki bir Ermeninin ihanetiyle aldıktan sonra Suriye ve Filistin'de ciddi bir direnişle karşılaşmadan ilerlediler. Haçlılar, önce Yafa'yı hücumla aldılar sonra da Kudüs üzerine yürüdüler. Bu şehirde Mısırlı el-Efdâl bulunuyordu. Haçlılar, Doğu ve St. Etienne kapıları arasında ahşap bir kule diktiler ve 15 Temmuz 1099'da şehri zaptettiler. Şehirde yaşayan pek çok Müslüman öldürüldü ve şehir cesetle doldu. Sonunda cesetleri ateşle yaktılar. Kudüs'ün ilk Haçlı kralı Godefroi oldu ve bu iki yıl hâkimiyet sürdü. Bundan sonra, Baudouin onyedinci sene Kudüs krallığı yaptı³¹.

Sonuç

Kudüs'ün Müslüman Araplar tarafından fethinden Haçlıların eline geçişine kadar yaşadığı serüvenin ele alındığı bu çalışmada, şehrin Müslüman ve gayrimüslim halkının muhtelif devletlerin hâkimiyeti altındaki toplumsal-tarihsel sorunları incelenmiştir. Dört yüz altmış bir yıllık bu sürecin yukarıdaki birkaç sayfada hulasa edilmesi sadece bir örnek olup, elbette tatmin edici değildir. Çünkü bu alanda çalışmalar yapacak olan araştırmacıların sosyoloji, antropoloji, siyaset, tarih ve teoloji disiplinlerinden ayrı ayrı yararlanmaları gerekmektedir. Burada yapılan çalışmanın ise sürecin tarihsel olarak kısa bir şekilde değerlendirildiğine dikkat çekmeliyiz. Kudüs'ün Haçlılara kadar el değiştirmesinin tarihsel tahlilinin yapıldığı yukarıdaki kısa çalışmada, Haçlı seferlerinin başlangıcının

³⁰ Ayan, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği*, s. 189 vd; Anonim, *Gesta Francorum*, Ed. by Rosalind Hill, Thomas Nelson And Sons Ltd, London 1962, s. 37 n. 1; Antakya 28 Haziran 1098'de Haçlılar tarafından ele geçirilmiştir. İbnü'l-Esîr, X, 231, Azimî, s. 31; İbnü'l-Kalânîsîs. 134 vd.; Urfalı Mateos, s. 192-196; Anna Komnena, *Alexiade*, Çev. Bilge Umar, İnkılâp Yayınevi, İstanbul 1996, XI/VI, 9; Raimundi Aguilers, *Recueil des Historiens des Croisades, Historiens Occidentaux, Historiens Occidentaux, Historia Francorum*, III, Paris 1841-1906, III, XII; Fulcherius Carnotensis, *Kudüs Seferi*, Çev. İ. Bihter Barlas, IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2009, s. 90; Albertus Aquensis, *Recueil des Historiens des Croisades, Historiens Occidentaux, Historia Hierosolymitana*, IV, Neşr. Academie des Inscriptions et Belles-Lettres, Paris 1841-1906, IV, IV/48; Bernard S. Bachrach, "The Siege of Antioch: A Study in Military Demography", *War in History*, 1999, 6 (2), s. 149, ss. 127-146. Yazarın bunu "Antakya Zaferi" olarak adlandırması manidardır.

³¹ İbnü'l-Esîr, X, s. 236. Bu kaynağa göre Haçlılar Mescid-i Aksâ'da yetmiş binden fazla Müslümanı öldürdüler. Bunların arasında çok sayıda din adamı, âlim, âbid ve zâhid vardı. Bunlar yurtlarını terk edip bu kutsal yere komşu olmuşlardı. Haçlılar, Kubbetü's-sahra'nın kırk kûsur gümüş kandilini de aldılar. Her bir kandilin ağırlığı üç bin altı yüz dirhemdi. Ayrıca ağırlığı kırk Şam rıtlı gelen gümüş bir ocağı da aldılar. Yine yüz elli tane küçük kandil ile yirmi kûsur altın kandile de el koydular. Sayısız ganimet ele geçirdiler; Kudüs'ün Haçlılar tarafından zaptı konusunda daha bk. Ayan, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği*, s. 350-370; *Suryani Mikail Vekainâmesi*, II, s. 49 vd.; Fulcherius Carnotensis, s. 106 vd.; Raimundus Aguilers, III, XX; Albertus Aquensis, IV, VI/33; Ayan, *Anonim Haçlı Tarihi*, s. 152-163; H. Hagenmeyer, *Anonymi Gesta Francorum*, Carl Winters Universitaets Buchhandlung, Heidelberg 1890, s. 466; Kudüs Krallığı hakkında geniş bilgi için bk. Steven Runciman, *A History Of The Crusades The Kingdom Of Jerusalem*, Cambridge University Press, Cambridge 1995.

sebebinin, şehrin Türkler tarafından fethedilmesi ile Hıristiyanların çektikleri sıkıntılar olmadığı kanaatine varılmıştır. Bu sadece işin bahanesi olmuş gibi görünüyor. Haçlı kaynakları, şehirde Türk yönetimi altında yaşanan acıları temel dinamik bir öge gibi gösterebilir de aslında Haçlıların, ülkelerinin Müslüman Türklerin istilâsına karşı bir ön tedbir mahiyetinde şark illerine saldırdıkları anlaşılıyor. Zira, Selçuklular 1075'te İznik'i fethedip başkent yapmış, 1080'lerde ise Boğaziçi ve Ege kıyılarına kadar yayılmışlar, Çaka Bey tarafından Bizans'a rakip güçlü bir donanma kurulmuş, İstanbul'u tehdit eder vaziyete gelmişlerdi. Nitekim Bizans İmparatoru Aleksios'un, Fland Kontu Robert'e yazdığı 1086'ya tarihlenen mektubunda, imparator hiçbir yerde, hatta başkentte dahi kendisini emniyette hissetmediğini ifade ederek, Selçuklulara karşı acilen askeri yardım istiyordu. Bu durum aslında batının bugün tedâvüle soktuğu önleyici darbe (preemptive strike) doktrininin, Haçlılardan tevârüs edilmiş olduğunu gösteriyor. Aslında bugün dahi medeniyetler çatışması doktrininin merkezine Kudüs'ün yerleştirildiği açık bir şekilde görülmektedir. Buna göre tarihteki Haçlı savaşlarının görünen saiklerinden birisi olan din ve medeniyetler savaşı, bugün aynı değerler üzerinden esnetilerek yeniden sahneye konulmuştur. Sonuç olarak bu çalışmanın, insanlık tarihinde Ortaçağ toplumlarından modern sanayi toplumlarına gelinceye kadar din anlayışı, hoşgörü, kültürel değerler ve gelenekler alanlarında nelerin değiştiği veya değişmediği hususlarında biraz olsun ışık tutacağını umuyoruz.

Bibliyografya

- Abû'l-Farac; *Abû'l-Farac Tarihi*, Çev. Ö. Rıza Doğrul, TTK, Ankara, 1987.
- Albertus Aquensis; *Recueil des Historiens des Croisades, Historiens Occidentaux, Historia Hierosolymitana*, Neşr. Academie des Inscriptions et Belles-Lettres, Paris, 1841-1906.
- Anna Komnena; *Alexiade*, Çev. Bilge Umar, İnkılâp Yayınevi, İstanbul, 1996.
- Anonim, *Gesta Francorum*, Ed. by Rosalind Hill, Thomas Nelson And Sons Ltd, London, 1962.
- Ayan, E.; *Anonim Haçlı Tarihi*, Selenge Yayınları, İstanbul, 2013.
- Ayan, E.; *Ortaçağ Türk Devletlerinde Hanedan Evlilikleri*, Gece Kitaplığı, Ankara, 2017.
- Ayan, E.; *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına Kadar*, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 2016.
- Azimî; *Azimî Tarihi*, Yay. Ali Sevim, TTK, Ankara, 1988.
- Bachrach, B. S.; "The Siege of Antioch: A Study in Military Demography", *War in History*, 1999, 6 (2), ss. 127-146.
- Belâzurî; *Fütûhu'l-Buldân*, Neşr. Abdullah Enîs et-Tabbâi-Ömer Enîs et-Tabbâi, Mektebetü'l-Maârif, Beyrut, 1407-1987.
- Cahen, C; *Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi*, Çev. Y. Yücel-B. Yediyıldız, TTK, Ankara, 1988.
- Çelik, A.; "Fâtımîler Devletinin Kuruluşu", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Fırat University Journal of Social Science*, 2005, Cilt 15, Sayı 2, ss. 433-453.
- Eutychii; *Patriarchiae Alexandrini Annalium*, Carnetorio Civi Pauli, Columbarum, 1658.
- Fulcherius Carnotensis; *Kudüs Seferi*, Çev. İ. Bihter Barlas, IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2009.
- Goitein, S. D.; "al-Kuds", *EP*, V, E. J. Brill, Leiden 1986, ss. 322-344.
- Hagenmeyer, H.; *Anonymi Gesta Francorum*, Carl Winters Universitaets Buchhandlung, Heidelberg 1890.
- İbn Hallikan; *Vefâyâtü'l-'ayân*, Tahkik Dr. İhsân Abbâs, Beyrut, 1968.
- İbn Kesîr; *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Türkçe terc. Mehmet Keskin, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1995.
- İbn Vasîl; *Müferricü'l-kurûb fî Ahbâr-ı Benî Eyyüb*, Neşr. Cemâleddîn eş-Şiyâl, Matbûatü'l-Vezâretü'l-Maarifü'l-Mısıriyye, Kahire, 1953.
- İbnü'l-Cevzî; *el-Muntazam*, Dârü'l-Kitâbü'l-İlmiyye, Tahkik Muhammed Abdülkadir Ata-Mustafa Abdülkadir Ata, Beyrut-Lübnan 1412 (1992).
- İbnü'l-Esîr; *El-Kâmil fi't-Tarih*, Türkçe terc. A. Özyayın-A. Ağırakça, Bahar Matbaası, İstanbul, 1987.
- İbnü'l-Kalânîsî; *Zeyl-ü Târih-i Dimaşk*, Neşr. H. F. Amedroz, E. J. Brill, Leyden, 1908

Koca, S.; “Büyük Selçuklu Sultanı Meliksâh’ın Suriye, Filistin, Mısır Politikası ve Türkmen Beyi Atsız”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2007, S. 22.

Makdisî; *Ahsenü't-Tekâsîm fî M'arifetü'l-Akâlîm*, Ed. M. J. De Gooje, Dâr-i Sâdir, Beyrut, 1906.

Mann, J.; *The Jews in Egypt And in Palestine Under The Fatimid Caliphs*, Oxford University Press, Oxford, 1821.

Margoliouth, D. S.; *Cairo Jerusalem And Damascus*, Chatto And Windus, London, MCMVII.

Mateos; *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, Çev. Hrant D. Andreasyan, TTK, Ankara, 2000.

Müneccimbaşı; *Câmiü'd-düvel*, I, Yay. Ali Öngül, Akademi Kitabevi, İzmir, 2000.

Nicolle, D.; *Yarmuk 636 A.D.: The Muslim Conquest of Syria*, Osprey Publishing, Oxford, 1994.

Raimundi Aguilers; *Recueil des Historiens des Croisades, Historiens Occidentaux, Historiens Occidentaux, Historia Francorum*, Paris, 1841-1906.

Runciman, R.; *A History Of The Crusades The Kingdom Of Jerusalem*, Cambridge University Press, Cambridge, 1995.

Sevim, A.; “Artukluların Soyu ve Artuk Bey’in Siyasi Faaliyetleri”, *Makaleler*, I, Yay. Haz. Semih Yalçın-Süleyman Özbek, Berikan Yayınları, Ankara, 2005.

Sevim, A.; “Nâvekiyye Türkmenleri Sorunu”, *Makaleler*, I, Yay. Haz. Semih Yalçın-Süleyman Özbek, Berikan Yayınları, Ankara, 2005.

Sevim, A.; “Sıbt İbnül-Cevzî'nin Mir'âtü'z-Zaman Fî Tarihi'l-Âyan Adlı Eserindeki Selçuklularla İlgili Bilgiler III. Sultan Melikşah Dönemi”, *Belgeler*, XX/24, TTK, Ankara, 1999.

Sevim, A.; “Suriye’de Nâvekiyye Türkmenleri”, *Makaleler*, I, Yay. Haz. Semih Yalçın-Süleyman Özbek, Berikan Yayınları, Ankara, 2005.

Sevim, A.; *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, TTK, Ankara, 1989, s. 65.

Suryanî Mikail Vekainâmesi, Çev. Hrant D. Andreasyan, Türk Tarih Kurumu’nda Basılmamış Tercüme, 1944.

Taberî; *Târîh-i Taberî*, Farsça Terc. Ebû'l-Kâsım Pâyende, Esâfir-i Meydân-i Firdevsî, Tahran, 1375.

Tobler, T.; *Itinera Hierosolymitana*, Societatis Illustrandis Orientis Latini Monumentis, Gevoae, 1885.

Tokkûş, M. S.; *Târîhi's-Selâcika fî Bilâdü's-Şâm*, Dârü'n-Nefâs, Beyrut, 1430.

Turan, O.; *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*, Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul, 1969.

Yakûbî; *Târîhü'l-Yakûbî*, Farsça Terc. Muhammed İbrahim Ayetî, Şirket-i İntişârât-ı İlmî u Ferhengî, Tahran, 1382.

Yakûbî; *Târîhü'l-Yakûbî*, Tahkik Abdülemîr Mühennâ, Alaalami co., Beyrut, 1431.

Yinanç, M. H.; *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, Haz. Refet Yinanç, TTK, Ankara, 2014.

Zettersteén, K. V.; *Beiträge Zur Geschichte Der Memlûkensultane*, E. J. Brill, Leiden, 1919.